

TIMPUL LUMII

de Fernand BRAUDEL*

În cel de-al treilea volum al său din trilogia „Civilizație materială și capitalism între secolele XV-XVIII”, Fernand Braudel aprofundează noțiuni privind economia, sociologia și geografia europeană din perspectiva capitalistă. Reputat istoric francez al secolului trecut, Fernand Paul Braudel (1902-1985) și-a câștigat un loc aparte în studiul complex al istoriei datorită abordărilor nuanțate și multiple folosite în lucrările sale. Volumul „Timpul lumii”, apărut odată cu întreaga trilogie în anul 1979, este o istorie economică a patru secole, care combină analiza timpurilor și a spațiului european din punct de vedere politic, cultural și social. Contextul în care este publicat

volumul de față este unul cât se poate complex: războiul rece se afla în desfășurare și cursa înarmării dintre Statele Unite și URSS marca timpul și spațiul european, începea războiul din Afganistan și se puneau bazele Sistemului Monetar European.

Începutul cărții analizează diviziunile spațiului și timpului în Europa, punând sub observație felul în care economia acoperea spațiul în moduri și la niveluri diferite. Europa secolului al XVI-lea era, în viziunea autorului, o economie-univers situată în proximitatea Mării Mediterane. Acest capitol descrie Mediterana ca spațiu economic unitar în timpul imperiului spaniol din timpul lui Carol Quintul și al Imperiului

---

* *Fernand BRAUDEL, Civilizație materială și capitalism între secolele XV-XVIII, vol. III – Timpul lumii, Editura Meridiane, 1989, București.*

Otoman înainte de cucerirea Constantinopolului. Civilizațiile de la Mediterana din acea epocă erau cea grecească, supusă turcilor, cea musulmană cu centrul la Istanbul și cea creștină cu centre la Florența și la Roma. Ca să existe, o economie-univers trebuia să ocupe un spațiu, care are limite ce îi dau sens, acest spațiu implică un centru în beneficiul unui oraș și al unui capitalism dominant și o ierarhie (acest spațiu este o sumă de economii particulare, relativ bogat fiind doar centrul).

Tendențele economiilor-univers erau, conform autorului, spațiul care varia lent, un oraș capitalist dominant, succesiunea supremației orașelor, ierarhizarea zonelor, densitatea. Variația spațiului era dată de amploarea comerțului, pentru care erau depășite granițele. Depășirea graniței unei economii aducea o pierdere mai mare decât câștigul pentru care este depășită granița spațială, adesea geografică, precum marea sau muntele. Granițele culturale, religioase, monetare erau depășite de beneficiile rezultate din comerț. În centru, un oraș capitalist dominant, cu „orașe releu [ce] înconjoară polul, la o distanță mai mult sau mai puțin mare și respectuoasă, asociate sau complice și mai frecvent aservite rolului lor secund. Activitatea lor se pune de acord cu cea a metropolei: ele fac de strajă în jurul ei, abat spre ea fluxul afacerilor, redistribuie sau îndrumă bunurile pe care ea le încredințează lor, se agață de creditul ei sau îl suportă.” (Braudel 1989, 22) Întâietatea orașelor era un fenomen de succesiune; orașele dominante nu au rămas așa permanent, ele și-au luat locul unul altuia în ierarhia urbană. Dominațiile urbane mai mult sau mai puțin depline depindeau de puterea economică ce varia; încadrarea puterii politice varia și ea (pentru că banul se poate dovedi mai puternic decât ea). Succesiunea dominației dezvăluie armele de dominație: navigație, negoț, industrie, credit, putere sau violență politică.

Diferitele zone din proximitatea orașelor au fost ierarhizate de autor, multitudinea de zone din jurul centrului priveau către centru, formând un ansamblu, iar acumularea resurselor era un factor important de ierarhizare. Economia superioară ierarhic învăluia producția prin controlul colectării, stocării și organizării expedierii, îi dirija fluxul de activitate în special prin credite (Braudel 1989, 35). Orașul mare își domina câmpia abstractă, adică o zonă de absență a târgurilor și a satelor.

Schema spațială a economiei-univers presupunea o juxtapunere de zone legate între ele la nivele diferite. Cele trei categorii de zone sunt: un centru restrâns, regiuni destul de dezvoltate de ordinul al doilea și zonele marginale. Calitățile și caracteristicile societății, economiei, tehnicii, culturii, ordinii publice se schimbau de la o zonă la alta. Zonele neutre erau zone care se aflau în proximitatea economiilor mari, dar care și-au păstrat modul arhaic de existență.

O economie-univers se înfățișează ca un înveliș uriaș cu o infrastructură propice menținerii ei. Ea are densitate, adâncime, mijloace de apărare și forță eficientă în zona centrală și regiunile din apropierea zonei centrale. Deși se poate întâmpla ca acestea să nu fie nici ele bine legate la centrele de decizie. Economia-univers este

descrișă ca o ordine față în față cu alte ordini, care nu este izolată și în al cărei spațiu funcționau mai multe entități. Ordinea economică și diviziunea internațională a muncii arătau, în viziunea lui Braudel, o epocă modernă unde prioritatea economică devenea din ce în ce mai apăsătoare: *ea orientează, tulbură și influențează celelalte ordini*.

Între secolele al XV-lea și al XVIII-lea, statul teritorial nu avea forță să umple toate sferile socialului, de aceea economia i-a luat-o înainte. Anglia a fost primul exemplu european de economie națională în secolul al XVIII-lea, atunci fiind marcat momentul când statul teritorial a devenit mai puternic decât economia lui. La începutul perioadei analizate de Braudel, orașele-stat Veneția și Amsterdam, ca state negustorești așezate la intersecțiile rutelor comerciale, se dezvoltau și prosperau devenind ele însele centri economici importanți în economia-univers europeană. A apărut în vecinătatea centrului dezvoltat organizarea monarhică, ce nu putea conduce fără burghezie, pe care o încuraja moderat (un exemplu în acest sens poate fi Franța mult mai târziu, în timpul lui Napoleon, unde ministrul de externe Charles-Maurice de Talleyrand-Périgord era un exponent reprezentativ pentru vremea sa al relației dintre monarhie și burghezie). Un exemplu de economie-univers era și imperiul, descris de către autor ca o formațiune arhaică de triumf al politicului asupra economiei.

În perioada orașelor-poli, societatea se dezvoltă mai lent decât economia, lupta între clasele sociale avea și ea o notă de luptă pentru prioritate și adaptare cât mai rapidă la economie, în viziunea lui Braudel. Iar economia impunea ritmul prin controlul sarcinilor, al muncii. Însă și economia era controlată la rândul ei de nevoile de bază. De aceea niciun tipar economic nu se potrivește total oriunde, pentru că nevoile de bază diferă. Culturile sau civilizațiile reprezintă și ele alte ordini, care organizează spațiul, coincid cu economiile. Un exemplu de civilizație-univers a fost Europa colonialistă. O economie-univers poate să se suprapună cu o civilizație, dar nu în totalitate. Cultura depășește economia în timp, iar în centrul fiecărei civilizații se află valorile religioase.

Diferențele dintre o economie univers și o civilizație univers sunt exemplificate prin Genova și Veneția versus Florența secolelor al XIII-lea și al XV-lea. Genova și Veneția erau poli economici fără să marcheze vremea aceea prin creația de cultură, în vreme ce Florența a dat Renașterea; în secolul al XVII-lea Amsterdamul triumfa economic, dar Roma era centrul cultural european. Această realitate a secolului al XVII-lea prefigura exemplul de azi al SUA, care sunt o putere economică mondială, dar nu un centru cultural. Fluctuațiile economice care se produceau la centru aveau rezonanță spre zona marginală sau în alte centre de economii-univers. Braudel sintetizează economia din secolul al XVI-lea ca funcționând „ca o curea de transmisie”, centrul impunea prețul și crea rezonanța, trendul, în alte centre pentru a se impune și acolo. Un exemplu în acest sens a fost Amsterdamul în secolul

al XVII-lea, care era centrul lumii după ce efectele ciumei negre au diminuat influența Spaniei, a Italiei și a Mediteranei, în general. Din 1809-1810, a venit rândul Angliei la supremația europeană, iar rândul Franței a venit după înlăturarea lui Napoleon.

Capitolul al doilea analizează avantajele pe care le aveau orașele-centru prin faptul că își asigurau dezvoltarea prin drumurile, piețele și banii pe care îi acumulau. În termenii de azi, drumul de acces, banca și moneda sunt facilitățile pe care le urmăreau și le creau orașele. Moneda reprezintă pilonul principal al revoluției comerciale europene începute în zonele urbane, conectate între ele prin nevoia de schimb, de apărare, de comerț și de administrație (Braudel 1989, 113). Spre deosebire de vestul Europei, estul nu avea aceste facilități comerciale atât de dezvoltate, dar încă practica trocul comercial într-o perioadă în care vestul folosea deja moneda și creditul.

Începutul economiei-univers europene a fost marcat de doi poli comerciali – Țările de Jos și Italia, Nordul și Sudul. Nu se poate spune exact când au preluat Țările de Jos supremația comercială a Europei, însă Liga Hanseatică, semnată în 1396, a avut un rol esențial în dezvoltarea comerțului din zona Mării Nordului. Celălalt pol comercial european, sudul cu Genova, Veneția și Pisa, a înflorit după Cruciade, care aduc Mediterana în atenția negustorilor. Ulterior, deschiderea Chinei spre comerțul exterior granițelor sale a adus Marea Neagră în atenția comercianților europeni în secolul al XIII-lea (Braudel 1989, 133). În secolul al XV-lea, cel mai important punct comercial european era la Veneția, vestul european depindea de ea în timp ce estul încă se confrunța cu năvăliri și nu se putea dezvolta economic la nivelul vestului, astfel că estul a rămas zona marginală a economiei-univers. La momentul său fast, Veneția era o economie a muncii dominată de ban și de administrație, iar Genova îi făcea concurență fiind polul financiar al Europei și primul oraș care mizează pe aur pe piața de schimb din Anvers. Dominația financiară a Genovei a fost atât de conturată, încât există ideea că unitatea Italiei s-a realizat de către Genova cu sprijinul Băncii Italiene. Portugalia, foarte dezvoltată în acea perioadă, a avut de suferit din cauză că nu era situată în centrul economiei-univers europene, cu toate că avea un sistem monetar foarte bine dezvoltat. Lisabona a rămas un centru comercial important, fiind surclasată de Anvers, care în secolul al XVI-lea ajungea la apogeul dezvoltării sale capitaliste. În secolul al XVII-lea, Nordul prelua conducerea comercială europeană pentru că activitatea industrială a Veneției întârzia, iar cea din nord, în frunte cu Amsterdam, lua avânt. Rolul Genovei a scăzut și pe fondul incapacității europene „de a suporta o circulație financiară disproporționată față de masa numerarului și de volumul producției” (Braudel 1989, 219).

În capitolul al treilea, Amsterdamul apare ca ultima redută comercială imperialistă. Dotate cu cea mai mare flotă din Europa, Provinciile Unite s-au făcut respectate și pe vreme de pace, dar și în pe vreme de război, comportându-se ca un adevărat centru de economie-univers. Mai mult decât atât, legăturile olandezilor

cu rutele comerciale asiatice i-au propulsat în elita comercială mondială. Aceștia participau astfel la circuite de monede de schimb privilegiate menținând monopolul asupra sursei de comerț și diversificând gusturile clienților finali, crescând astfel cererea și limitând oferta pentru a controla în definitiv prețul și profitul. Însă ce a adus declinul Amsterdamului în secolul al XVIII-lea, ca centru comercial, vine din interiorul societății olandeze și din cauza descreșterii comerțului cu India. Clasele sociale superioare, elita financiară și culturală, a îmbrățișat cultura franceză și s-a distanțat cultural și social de clasele inferioare. Această ruptură la nivelul societății olandeze produce rupturi la nivelul profesiilor și meșteșugurilor, cu impact inclusiv asupra puterii maritime olandeze. Mâna de lucru scumpă olandeză, mai scumpă decât cea franceză, nu ținea pasul cu producția activă, iar cea din urmă nu mai avea sprijin. Devenite centre comerciale importante din periferii menajate de către olandezi, Anglia și Franța se dezvoltau economic încet și sigur în dauna olandezilor. În paralel cu Amsterdamul, dar mai restrâns decât acesta, comerțul din zona Mării Baltice, mai ales al Suediei, s-a dezvoltat, dar suferea în același timp din cauza dominației olandeze până în secolul al XVIII-lea. Suedia nu putea controla toată Marea Baltică și nu deținea rolul de intermediar de mărfuri, de aceea nu putea surclasa comerțul olandez. Olanda se bucura de atracția economiilor inferioare și supuse, de schimburile, capitalul și creditele necesare dominației. Când Anglia a pus capăt acestei dominații în secolul al XVIII-lea creându-și la rândul ei influență pe rutele de schimb cu Asia, mai ales în India, elanul acesteia nu a mai putut fi împiedicat de olandezi, mai ales pentru că Amsterdamul se confrunța și cu neajunsurile interne enumerate mai sus, dar și pentru că datoria publică a Angliei nu depășea în secolul al XVIII-lea dublul produsului național brut și pentru că Anglia se dezvoltă constant în ciuda adversităților. Iar Franța, la rândul ei, profita în creșterea ei economică de condițiile sale geografice mai mult decât Anglia sau Amsterdamul. De asemenea, rețeaua de drumuri și de râuri din Franța încuraja și coagula comerțul și facilita circulația numerarului. Însă „belșugul de spațiu” așa cum numește Braudel întinderea vastă și avantajoasă geografic a Franței, după cuceririle teritoriale i-au împiedicat dezvoltarea economică în secolul al XIX-lea și a încurajat apariția a doi poli de putere – Paris și Lyon. Franța ajungea la desăvârșirea rețelei sale comerciale când liniile telefonice cunoșteau o dezvoltare considerabilă, după modelul deja dezvoltatei Americi. New York-ul a luat locul unor orașe precum Londra și Paris ca și centru de economie-univers.

În continuare, autorul tratează trecerea de la centrul de economie-univers oraș la piețele naționale. Dezvoltarea unei economii naționale are loc în centrul sau în apropierea unui centru de economie-univers. Secolul al XVIII-lea opunea economia-univers a Amsterdamului celei a Angliei, un oraș opus unui stat. Revoluția industrială a făcut și mai mult diferența dintre orașe și state din acest punct de vedere. Economia națională, realizată prin cumulul factorilor politic, economic, geografic etc., îngloba

spații diferite care aveau relații diferite între ele. Aceasta a devenit organizare preponderentă începând cu secolul al XVIII-lea, după declinul olandez.

O piață națională înseamnă putere și unitate și o țărănie care produce suficient încât să hrănească și orașele reprezintă un succes al politicii agricole. Pentru că piața națională nu este doar un produs al economiei, ci, în primul rând, unul politic. Aceste considerente erau valabile în Europa, nu însă și în America dezvoltată direct pe o fundație urbană. Acest tip de dezvoltare a avut un rol major în apărarea coloniilor locale de atacurile puterilor colonialiste europene. Pentru o bună administrare a pieței/economiei naționale, Braudel propune asimilarea comparației dintre contabilitatea unei întreprinderi și contabilitatea națională. O contabilitate națională are trei variabile și trei mărimi, după Braudel: patrimoniul, venitul național și venitul pe cap de locuitor sunt variabilele, iar mărimile sunt producția, veniturile și cheltuielile. O astfel de contabilitate națională face Braudel pentru Anglia și Franța ca și centre de economie-univers în secolul al XVIII-lea pentru a analiza factorii (să le spunem, de contabilitate națională) care au contribuit la avântul economic pe care l-au avut cele două țări europene după declinul orașului Amsterdam.

Zonele marginale, fără a se înțelege prin denumirea lor că ar avea vreo întârziere din punctul de vedere al dezvoltării economice, sunt caracterizate printr-o libertate mai mare în comparație cu centrul. Mai mult decât atât, zonele marginale erau cheia accesului către centru. Ele nu erau simetric dezvoltate în raport cu centrul economic, dar aveau rol important în apărarea și în direcționarea rutelor de acces către centru. Braudel dă exemplul orașului Lille în acest sens, care profita de așezarea sa geografică pentru a-și dezvolta meșteșugurile, relația cu centrul și comerțul cu Olanda. Într-o anumită măsură, centrul este descris de Braudel ca un prizonier al zonelor marginale. Însă centrul era în egală măsură un factor important în stabilirea unui curs economic, pentru că zonele marginale intens circulate în vederea comerțului tindeau spre nivelul economic susținut de centru.

Capitolul al cincilea oferă o analiză socio-economică a celorlalte regiuni ale lumii, precum coloniile din Lumea Nouă, Asia, Rusia, Africa și Extremul Orient, dar și o conturare a factorilor care au făcut din Statele Unite un centru economic mondial. De la progresul Statelor Unite, mondializarea economiei cu centrul în Statele Unite s-a concretizat din ce în ce mai mult. Explozia demografică și simțul afacerilor de care se bucură coloniile le dă acestora un elan economic puternic în comparație cu Europa secolului al XVIII-lea. În secolul al XVII-lea, Noua Anglie prosperă de pe urma afacerilor din pescuit întreprinse de către puritani, denumiți deja „olandezii Americii” (Braudel 1989, 41). Aceste afaceri au înflorit și au adus cu ele și bunăstarea, creșterea economică, avântul demografic, provocând nemulțumirea centrului economic european pentru concurența și dezvoltarea de peste Atlantic. Coloniile încercau să se rupă de metropolă și apăreau conflicte pentru că Spania, Franța, Anglia, Țările de Jos voiau să-și păstreze influența asupra teritoriilor coloniilor producătoare de materii prime pentru a le marginaliza în cadrul economiei-univers,

iar coloniile doreau să folosească avantajele comerciale în folosul propriu. În nordul Lumii Noi, eliberarea de sub influența coloniilor europene a venit mai curând, Sudul va prelua puterea deplină abia în 1940. America Latină s-a despărțit încă și mai greu de metropolele spaniole și portugheze, ea a rămas multă vreme o zonă marginală a economiei-univers europene.

În finalul capitolului al cincilea sunt analizate alte regiuni raportate la Europa. Africa a fost zonă marginală și punct strategic de comunicație cu India încă de la întemeierea primelor colonii. Rusia a fost o economie-univers în sine, o zonă autonomă cu propria rețea comercială, cu schimburi comerciale mai intense cu China, Iran și Asia Centrală. Odată cu lărgirea rețelei comerciale europene, marfa și gusturile europene pătrundeau și în Rusia marcându-i dezvoltarea și deschiderea către noi căi de comerț și antrenând-o în propria revoluție industrială.

Imperiul Otoman s-a remarcat prin spațiul foarte vast pe care îl ocupa ca și economie-univers. Marea Neagră avea pentru el importanța pe care o aveau Indiile pentru Spania (Braudel 1989, 126). Marea Neagră, foarte bine apărată de către imperiu pentru că asigura circularitatea comerțului său, era „indispensabilă pentru aprovizionarea Istanbulului și pentru armarea flotelor turcești.” (Braudel 1989, 136). Centrul economic al Imperiului Otoman s-a restabilit la Istanbul abia prin 1750, până atunci a avut centre multiple (Cairo, Alep, Alexandria etc.), pentru că întinderea sa impunea această multipolaritate. Dar economia imperiului nu o întrecea pe cea europeană. Cu toate că autorul nu amintește situația Țărilor Române, asupra acestui aspect zăbovim pentru a detalia situația Țărilor Române, ca o paralelă cu evenimentele ce marcau economia-univers europeană.

Aflate în proximitatea Mării Negre, dominate de Imperiul Otoman și atacate deseori de năvălitori, între secolele al XV-lea și al XVIII-lea, Țările Române erau zonă marginală de economie-univers, nu s-au dezvoltat la nivelul economic pe care îl căutau. Veneția, oraș-centru în secolul al XV-lea, încheiase, în 1479, un tratat cu turcii pentru a-și putea derula și apăra comerțul. În anul 1484, Țările Române pierd Chilia și Cetatea Albă în favoarea turcilor, cetăți de la Marea Neagră deosebit de importante pentru apărarea teritoriilor românești. În această perioadă, arta și cultura românească, în general, se dezvoltă constituind o nouă etapă caracteristică chiar și pentru obiectivele politice și militare românești de la acea vreme. În secolul al XVI-lea dominația otomană a devenit și mai puternică, însă „comerțul exterior al țărilor române – care își păstrează încă sistemul vamal propriu – se orientează, mai ales în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, spre piața otomană. Trebuie vândute cu precădere și, în genere, la prețuri ceva mai scăzute decât ale pieței internaționale, unele produse, precum grâul, oile, untul, mierea. Muntenia și Moldova devin locul de aprovizionare al Constantinopolului, „chelerul” împărăției, cum se spunea atunci. „Balanța comercială rămâne excedentară...” (Giurescu C.C. 1972). Și așa a rămas până în secolul al XVIII-lea, până la noi presiuni politice și economice și mai mari

exercitate de la Istanbul și de către domnii fanarioți, a căror domnie s-a încheiat abia un secol mai târziu.

Cea mai extinsă economie pe care o analizează autorul este cea a Extremului Orient compus din Islam, India și China. Extremul Orient practica mai mult un comerț închis, complementar. Asia este cea de-a patra economie-univers analizată aici. Asia era un tărâm mult mai populat decât Europa, acesta furnizând cele mai multe articole de lux prezente pe piețele europene. Colosul asiatic avea o coerență în moneda sa de schimb în ciuda „asimetriilor indispensabile” dintre centri (Surat, Bengal etc.) și zonele sale marginale. Încă de la întemeierea Imperiului Mogul în secolul al XVI-lea, comerțul acestei regiuni înflorește datorită meșteșugurilor și comerțului intens cu țesături numeroase, iar așezarea la Oceanul Indian o face o destinație comercială atractivă. Dar în secolul al XVIII-lea economia ei regresează și India este preluată de către britanici într-o perioadă când avea de înfruntat numeroși factori potrivnici, precum concurența mărfurilor europene, efectele Revoluției Industriale, imixtiunea forțelor exterioare, propria organizare capitalistă de caste care împiedica dezvoltarea economică, dar favoriza acumularea de capital, statele despotice din care era formată India. Fără să aibă un capitalism industrial, ci mai degrabă o formă a sa de progres prin mijloace tradiționale, India a fost un punct comercial important fără însă a marca centrul unei economii-univers, ci bazându-se pe comerțul la distanță. Împărțind Extremul Orient cu China, cei doi giganți înclinau balanța comercială spre peninsula Malacca în perioadele lor de înflorire. O dominație a Indiei era imposibilă fără Malacca, importantă conexiune între Oceanul Pacific și cel Indian. O realitate valabilă și astăzi, dacă ne gândim cât de importantă este strâmtoarea Malacca pentru comerț și apărare la nivel mondial. Controlată de către Statele Unite, această strâmtoare sau mai bine zis evitarea ei și crearea unei rute alternative dominate de China stau la baza proiectului chinez de investiții în zona canalului Kra din Thailanda.

În finalul volumului se pun în balanță revoluția industrială și creșterea. Pornită în Anglia în cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, revoluția industrială s-a manifestat sub forma progreselor înregistrate în economie și în societate în ansamblurile lor. Bunurile de pe piață, tehnica, industriile, producția, toate au cunoscut atunci o dezvoltare care a făcut din Anglia un centru economic ce stabilea ritmul de creștere în Europa și peste ocean, în Lumea Nouă. Doar agricultura nu ținea pasul cu avansul demografic englez; iar creșterea cerea coerență. Revoluția bumbacului, a fierului, a războiului de țesut, a mașinilor cu aburi, diviziunea muncii în cea mai mare parte reușită, toate și-au adus contribuția la înflorirea societății și economiei engleze, definitivitate de comerțul la distanță. Aceasta a atras ostilitatea altor țări concurente în sectoarele comerciale în care Anglia era vârf de lance.

Observând lumea actuală în termenii lui Braudel, am putea spune că intervalele din ce în ce mai scurte de stabilitate dintre crizele cu impact global pot fi indicatoare

ale ciocnirilor din ce în ce mai frecvente dintre economiile mari actuale. Pandemia de Covid-19 constituie un factor de confruntare între diferitele centre de economie-univers ale lumii. Rapiditatea cu care China și-a anunțat depășirea pandemiei a fost un mod de asigurare a continuității economiei sale, în competiție cu cea a Statelor Unite, puternic afectată de efectele virusului. Fiecare stat confruntat cu pandemia a fost pus în situația de a-și cântări și echilibra provocările sanitare pentru a avea cât mai puțin de suferit. Astfel că pandemia a punctat precum o radiografie zonele centrale, marginale și periferice ale lumii ca ansamblu, dar și relația dintre acestea.

Fără a diminua rolul și amploarea capodoperei lui Braudel recenzate aici, notăm unele aspecte ce emană din structuralismul pe care îl prezintă volumul. Ideea subtilă, dar generală, expusă în volum este aceea că mediul economic și politic internațional și determinismul geografic sunt factorii care predomină în dezvoltarea unui stat sau oraș-pol în cazul economiei europene de până în secolul al XVIII-lea, așa cum o analizează Braudel. Vom încerca în continuare să punem acest tip de gândire în contrapondere a altor perspective.

Privind ascensiunea chineză actuală din această perspectivă a centrului de economie-univers, observăm modul în care aceasta domină anumite sectoare ale sistemului comercial internațional. Însă ascensiunea chineză are loc în ciuda condițiilor ei geografice nefavorabile dezvoltării economice de mare amploare de care se bucură China în prezent. Mai mult decât atât, produsele ei industriale și componenta sa de soft power umplu golurile de putere politică și economică apărute în diferite locuri ale lumii, contractând timpul și spațiul cu ajutorul infrastructurilor construite pe teritoriile mai multor țări. Însă neajunsurile pe care le întâmpină China, în viziunea strategului militar Edward Luttwak în volumul *The Rise of China vs The Logic of Strategy*, sunt eroarea că lumea va fi conturată de ascensiunea chineză, asertivitatea chineză prematură, așa-zisul „autism” al structurilor interne chineze, reminiscentele istorice din comportamentul Chinei și, în plus, rezistența pe care multe state au dezvoltat-o față de China (Australia, Norvegia, Indonezia etc.). Edward Luttwak opune gândirea strategică factorilor determinați analizați de Braudel. Spre deosebire de această perspectivă, structuralismul braudelian nu ar miza pe ascensiunea chineză în condițiile date, adăugând caracteristicile geografice ale Chinei, dar ea se întâmplă în special de la Deng Xiaoping până în prezent. Paradoxal sau nu, aceasta se întâmplă sub conducerea Partidului Comunist Chinez.

O altă abordare, pe lângă cele două menționate deja, este aceea oferită de J. R. McNeill și William H. McNeill în volumul *The Human Web*. Fără a face din aceasta un curent în sine, o menționăm ca pe o perspectivă diferită de cea a lui Braudel asupra modului în care dezvoltarea economică a influențat spațiul, timpul și omul de-a lungul timpului. Cei doi autori menționați anterior propun perspectiva rețelei umane pentru studierea felului în care s-au dezvoltat rețelele economice care au creat comerțul internațional așa cum îl vedem azi. În opinia lor, omul este cel care

a generat rețelele, schimburile de care a avut nevoie, influențând timpul și spațiul contractându-le în folosul propriu. Deși Braudel analizează influența rețelelor generate de contextele economice diferite, nu ele primează în viziunea lui, ci structura capitalistă – învelișul care evoluează de la urban, la național și la transnațional prin mecanismele și subtilitățile sale. Asemenea abordărilor prezentate mai sus, sunt numeroase alte unghiuri din care poate fi privită istoria sistemului economic mondial și capitalismul, chiar și sub învelișul socio-economic gândit de Braudel, care poate prezenta deci și alte forme în afara celei structuraliste și chiar făcând abstracție de fenomenele istorice, sociale, economice și politice generate de pandemie.

Mai mult decât atât, abordarea lui Fernand Braudel nu este singulară, pentru că istoria socio-economică a capitalismului a mai fost tratată și de alți autori. Îi amintim aici pe Immanuel Wallerstein, Karl Marx, Max Weber. În timp ce Karl Marx a fost promotorul structuralismului economic, Max Weber a accentuat începuturile capitalismului din perspectiva eticii. Unicitatea volumului de față provine din definirea, ierarhizarea și clasificarea ciclurilor economice din perspectiva factorului civilizațional inerent și sinteza devenirii, transformării economiilor-univers de la bază la vârf, de la oraș-pol, la stat centru economic și nod transnațional.

Atunci în ce măsură sunt valide scrierile lui Braudel? Analiza perioadelor istorice de la începuturile capitalismului și a impactului lor civilizațional nu poate fi contestată. De asemenea, capitalismul cu toate fațetele sale nu poate fi dat deoparte, așa cum nici scrierile lui Braudel despre istoria capitalismului, despre influența lui asupra cotidianului uman nu pot fi neglijate. Profunzimea și atenția acordate fenomenelor istorice, economice și sociale ce însoțesc dezvoltarea capitalistă fac din *Timpul lumii* o sursă veritabilă de cunoaștere.

Concluzie

Contribuțiile cărții în domeniul ei sunt marcante. Analogia cronologiilor economiilor lumii, modul în care apogeul și declinul centrilor economiilor-univers sunt conturate istoric și economic, pedagogic chiar, analiza fină a impactului capitalismului asupra vieții umane, toate acestea aduc o lumină aparte asupra istoriei și devenirii economice dintre secolele al XV-lea și al XVIII-lea. Tendințele actuale atinse de carte sunt evidente, mai ales dacă ne gândim că autorul conturează impactul capitalismului de la începuturile lui. Circulația resurselor, a oamenilor, a banilor sunt fenomene observate de Braudel atât în general, cât și în particular, la nivel micro- și macroeconomic, în istoria care le învăluie fără să le descopere în totalitate misterul, în societățile în care se dezvoltă, fără să fie suprimate.

Ce trend trăim acum? Aceasta este una dintre marile întrebări ale cărții. Autorul susținea în 1979, la finalul celui de-al doilea volum, că lumea se angajează într-o criză a cărei durată și natură lui nu îi erau cunoscute. Mai sunt valabile

și azi asimetriile economice dintre centru și zonele marginale? Cu siguranță că nu numai ele, ci și luptele dintre ele. Dacă am privi pe fondul pandemiei de Covid-19, de exemplu, dar nu numai în contextul ei, am observa eforturile întreprinse de state pentru a-și conserva economiile, pentru accesul la resurse împuținate de lipsa livrărilor sau a producției. Cucerirea altei economii-univers, să spunem, este din ce în ce mai mult definită de cucerirea spațiului și timpului alocat pentru a ajunge la ea și a o traversa. Mobilitatea, cunoașterea, depășesc tot mai mult terenul fizic (terestru, maritim) pentru a se face observate din ce în ce mai mult în avansul tehnologic și în spațiul virtual. Ca în vremea revoluției industriale, dar într-o fază mult mai avansată, aceste noțiuni abstracte sunt trenduri dictate de centrii economice ai lumii, unde lansate la nivel mondial cu care zonele mediane și marginale încearcă să țină pasul. Însă interconexiunile apărute la nivel mondial între timp impun o nevoie de adaptare, de flexibilitate și mobilitate și între centrii economice ai lumii ca și în zonele marginale. Modul în care China a încercat și încearcă încă să asigure livrările de vaccinuri împotriva virusului SARS-Cov-2 în spații marginale precum cele africane, concentrarea atenției asupra conflictelor din zone marginale, poate arăta o tendință și mai mare de adunare, de comasare a centrului cu marginea. Dacă în timpul războiului rece se vorbea despre sfere de influență, din perspectiva braudeliană putem privi cotidianul din perspectiva opțiunilor și luptelor centrilor economice pentru marcarea unei margini în care să se impună, pe care să și-o adune.

BIBLIOGRAFIE:

- Bourcier de Carbon, P., Biraben, J.-N., Fernand Braudel. "Civilisation matérielle, économie et capitalisme, XVe-XVIIIe siècle, Population", An 1981, pp. 428-429, https://www.persee.fr/doc/pop_0032-4663_1981_num_36_2_17191?q=le+te+mps+du+monde
- Braudel, F. *Timpul lumii*. 1989. vol. I, II. București: Editura Meridiane.
- CIA Factbook, China, <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/china/#geography>
- Enciclopedia Britannica, <https://www.britannica.com/biography/Fernand-Braudel>
- Frankopan, P. 2015. *The Silk Roads*. Londra: Bloomsbury.
- Gibbon E. 1976. *Istoria declinului și a prăbușirii Imperiului Roman*. București: Editura Minerva.
- Giurescu C.C., Giurescu, D.C. 1972. *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri și până astăzi*. București: Editura Albatros.
- Hofstede G., Hofstede G. J., Minkov M. 2012. *Culturi și organizații. Softul mental. Cooperarea interculturală și importanța ei pentru supraviețuire*. București: Humanitas.

- Luttwak, E. 2012. *The Rise of China vs The Logic of Strategy*. Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press.
- McNeill J.R., McNeill W.H. 2003. *The Human Web. A Bird's-Eye View of World History*. New York: Norton Company.
- China's Growing Influence in the Developing World, Belt and Road News, 23 January 2019, <https://www.beltandroad.news/2019/01/23/chinas-growing-influence-in-the-developing-world/>
- Tarle, E.V., 1960. *Talleyrand*. București: Editura Cartea Rusă.
- Tocqueville Alexis de. 2017. *Despre democrație în America*. București: Humanitas.

..

Dr. Lavinia MOICEANU*

---

* *Dr. Lavinia MOICEANU este absolvent al Școlii de Diplomație din Geneva, Elveția.
E-mail: lavi.moiceanu7@gmail.com*